

1905. GADA REVOLŪCIJA: VĒSTURISKI TEOLOĢISKAS REFLEKSIJAS

Valdis Tēraudkalns, Dr. phil.
Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

Mūsdienu Latvijā 1905. gada notikumu analīzē vērojami jauni pavērsieni. Līdzās līdzšinējai revolūcijas glorifikācijai publiskajā telpā parādās arī aicinājumi dekonstruēt vēsturi un atbrīvoties no klišejistiem mītiem.¹ Publikācijās tiek pieminēti ne tikai revolūcijas sasniegumi, bet arī postošās tendences tajā, atzīstot jebkurai vardarbīgai revolūcijai raksturīgās ēnas puses – necieņu pret pagātnes mantojumu, plebejisko masu nekultūrālību, kas izpaudās, piemēram, muižās uzkrāto kultūras vērtību iznīcināšanā.² Vienlaikus jāatzīst, ka 1905. gada revolūcijai vēl aizvien piemīt pietiekams simboliskais kapitāls, ko savā labā labprāt izmanto gan atsevišķi politiskie spēki,³ gan valsts ideoloģijas veidotāji.

Ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā aplūkots, kā revolūcija skāra divus kristietības novirzienus – pareizticību, kas Latvijas konfesionālajā spektrā reprezentē hronoloģiski senākās konfesijas, un birģeru reformācijas atzaru luterānismu. Ārpus šajā rakstā piedāvātās analīzes paliek tādas tēmas, kā, piemēram, revolūcijas ietekme uz jūdaismu un katolicismu⁴, kā arī baptistu pozīcijas izvērtējums⁵. Lai redzētu, kā šeit aplūkotās

¹ Sk., piemēram, interviju ar Jāni Krēsliņu: Upleja S. Mazais pulciņ, nebaidies // Diena. – 12.06.2004. – Nr. 136. – 13.-14. lpp.

² Vēsturnieces Ilgas Apines nesen presē sniegtais revolucionāru vardabības skaidrojums (Apine I. Domas par 1905. gadu // Kultūras Diena. „Diena” pielikums Nr. 19, 27.08.2005. – 12.-13. lpp.) diemžēl ir vienpusīgs, jo līdzās LSDSP vadības mēģinājumiem koordinēt un kontrolēt notiekošo pastāvēja arī daudzas puļa instinktu izpausmes, kuras plaši atspoguļotas tā laika presē. Uz šo izpausmju realitāti norāda revolucionārajā presē atrodamie ieteikumi, ka „jāgādā par to, ka sociāldemokrātus var atšķirt no vienkāršiem logu dauzītājiem un žīdu izsitējiem” (Šurp ieročus! // Cīņa. – 1904. – Nr. 8. – 82. lpp.). Revolucionāri nenoliedza pārmērības, taču skaidroja tās kā neizbēgamību, vienlaikus apgalvojot, ka Baltijā šādu negadījumu bija mazāk nekā Krievijas iekšienē (Revolūcija Baltijā // Pēterburgas Avīzes. – 06.12.1905. – Nr. 74 (lpp. nav numurētas).

³ Sk., piemēram, ultranacionālistiskās apvienības „Visu Latvijā” mājas lapā ievietoto informāciju par revolūcijas atcerei veltītiem sarīkojumiem un komentārus par tiem: Atcerēsimies 1905. gada revolūcijas notikumus // www.visulativijai.lv (skatīts 10.08.2005.). Savukārt sociāldemokrāti, cenšoties pasvītrot savas politiskās grupas vēsturisko pēctecību, internetā ir ievietojuši LSDSP pirmskara vadītāju atmiņas (www.briviba.lv). Šī raksta autora izpratnē, ņemot vērā konsekventi īstenotu politisku principu trūkumu, kas relativizē nošķirumus „kreisais” un „labējais”, ir apšaubāmi, vai kādai politiskai grupai Latvijā šāda pēctecība eksistē.

⁴ Spriežot pēc preses materiāliem, nekārtības notika arī sinagogās (sk., piemēram: Demonstrācijas žīdu lielajā sinagogā // Apskats. – 25.06.1905. – Nr. 49. (lpp. nav numurētas)). Katoļu baznīcās par spīti tam, ka vairums priesteru bija nelatvieši, demonstrācijas nenotika, ko paši katoļi tajā laikā skaidroja ar garīdzniecības neatkarību no muižniecības (Kāpēc nenotika nekārtības katoļticīgo latviešu baznīcās? // Apskats. – 07.10.2005. – Nr. 79 (lpp. nav numurētas)).

⁵ Šīs citādi ar luterānismu konfliktējošās brīvbaznīcas pārstāvji 1905. gada jūnija sanāksmē izteica līdzjūtību luterāņu virskonsistorijai sakarā ar nekārtībām. Vienlaikus baptisti izmantoja situāciju, lai prasītu

religijskās grupas reaģēja uz vētrainajiem 1905. gada notikumiem, pētījumā līdzās citiem avotiem izmantoti analizēto reliģisko grupu periodiskie izdevumi – „Evaņģēliuma Gaisma” (luterāņu) un „Rīgas Garīgais Vēstnesis” (pareizticīgo žurnāls). Protams, jāņem vērā jau tajā laikā vērojamā vienas reliģiskas grupas ietvaros eksistējošā daudzbalstība, tāpēc konservatīvās „Evaņģēlija Gaismas” pozīcija papildināta ar luterāņu mācītāja Jāņa Rozēna rediģētā laikraksta „Apskats” redzējumu.

Izņemot cara pasludināto ticības brīvību, 1905. gads baznīcas dzīvē neko radikāli jaunu neatnesa, tikai skaidrāk izgaismoja jau agrāk zināmās problēmas. Tas visspilgtāk redzams luterānismā kā *status quo* reliģijā, kas bija cieši saistīta ar muižniecību. Uz to norādīja revolucionāri: „Baltijas luterāņu garīdznieki nekad nav apmierinājušies tikai ar viņiem padoto aitu ganīšanu – tie tās šķērē un cērp, kur un kad tikai tām tiek klāt”.⁶ Līdzīgā tonī ieturēta LSDSP 2. kongresa rezolūcija, kurā teikts, ka “Baltijas luterāņu baznīca, kura cieši saistīta caur patronātu ar muižniecību un patvaldību, ir ļoti kaitīgs apspiešanas un apziņas aptumšošanas ierocis valdošo aprindu rokās”.⁷ Garīdzniecība daudzviet bija ne tikai atsvešinājusies no draudžu locekļiem, bet arī nespēja urbanizācijas apstākļos nodrošināt ticīgo garīgo aprūpi, jo draudzes bija skaitliski pārāk lielas. Kā atzina pašas baznīcas pārstāvji, „kur draudzes pārāk lielas, tur mācītājs nav galu galā vairāk nekā kultā ierēdnis”.⁸ Revolūcijas laikā vērojamam naidīgumam pret baznīcu ir senāka vēsture, kas saistīta ar 19. gs. latviešu nacionālistu divdabīgo attieksmi pret reliģiju. No vienas puses, topošā nacionālisma ideoloģija ne tikai konstruēja savu dievu panteonu, bet arī iekļāva sevī kristietības simbolus un vēsturiskās personības. Piemēram, Lutera tēlu izmantoja saviem mērķiem, izceļot viņu kā brīvības cīnītāju un izglītības nesēju.⁹ Vienlaikus aizvien asāk tika izteikta prasība nodrošināt draudžu pašpārvaldi. 1899. gadā igauņu publicists A. Grenčsteins izdeva šai tēmai veltītu brošūru „Herrenkirche oder Volkskirche?”, kuru izdeva arī latviski.¹⁰ Latviešu inteliģence atsvešinājās no baznīcas, pozicionējot sevi kā laikmetīgu, brīvdomīgu sabiedrības daļu. Jāņem arī vērā, ka sociālisma piekritēju aprindās Latvijas teritorijā atšķirībā no Rietumeiropas dominēja antiklerikāla un ateistiska sociālisma versija, un kristīgā sociālisma idejas revolūcijas laikā un tai sekojošos gados bija maz pazīstamas.¹¹

1905. gadā politiski kreiso aprindu nepatika pret institucionālo kristietību redzamā veidā izpaudās baznīcu demonstrācijās, kuru apraksti atrodami O. Nonāca apkopotajos

valsts varai atļauju garīgā semināra izveidei (Latviešu baptistu misionēs sadraudzības vasaras saeima // Rīgas Avīze. – 14.06.1905. – Nr. 126. (lpp. nav numurētas)). Šī iecere gan īstenojās tikai Pirmajā republikā.

⁶ Jansons J. Baltijas revolūcija. Atskats uz 1905. un 1906. gadu. – Brisele: Latvijas Sociāldemokrātijas apgāds, 1912. – 17. lpp.

⁷ Citēts pēc: Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. – Stokholma: LSDSP Ārzemju komiteja, 1956. – 76. lpp.

⁸ Ziņas par mācītājiem // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 3. – 179. lpp.

⁹ Baltijas Vēstnesis. – 05.10.1883. – Nr. 228 (lpp. nav numurētas).

¹⁰ Grenčsteins A. Kungu baznīca vai tautas baznīca? – Limbaži: J. Melķīsis, 1905.

¹¹ Dominējošās tendences sociāldemokrātijā gan neizslēdza to, ka pirms Pirmā pasaules kara latviešu presē parādījās publikācijas, kurās aprakstīta sociālisma un kristietības mijiedarbība ārzemēs. Sk. Anglikāņu baznīca un sociālisms // Ziemeļblāzma. – 1908. – Nr. 56 (lpp. nav numurētas); Interesants ir arī A. Aškalova brošūras „Kristus un revolūcija” tulkojums (Aškalovs A. Kristus un revolūcija. – Cēsis: J. Kļaviņš (b.g.)). Tajā Kristus tēlots kā pirmais sociālists.

mācītāju ziņojumos par notikumiem viņu draudzēs.¹² Tajos atklājas ne tikai garīdzniecības apdraudētība un dusmas, bet arī šaubas par soda ekspedīciju represiju barguma nepieciešamību, kā arī žēlums par muižu izlaupīšanu un piedzērušā pūļa trakošanu.¹³ Demonstrācijas nebija kas jauns – Vidzemē 19. gs. deviņdesmitajos gados notika demonstrācijas ar nepārtrauktu korāļu dziedāšanu, demonstratīvu dievkalpojumu atstāšanu vai boikotēšanu, baznīcas ieejas durvju nosprostošanu, kuru nolūks bija izjaukt nevēlama mācītāja ievēšanu amatā. 1898. gadā Vidzemes gubernators N. Zvegincevs pat aizliedza svinīgas mācītāju introdukcijas.¹⁴ Revolūcijas laikā demonstrācijas kļuva masveidīgākas un tajās izveidojās arī noteikta struktūra. Kā norāda J. Jansons-Brauns, sākumā baznīcu demonstrācijas bija spontāni pasākumi, bet vēlāk tām parādījās sistemātisks raksturs.¹⁵ Viņaprāt, pirmā īstā demonstrācija notika Lazdonā 8. maijā, kad kancelē kāpa kāds vietējās revolucionāru grupas loceklis ar masku uz sejas un teica runu.¹⁶ Sociālisti traucēja dievkalpojumus ar izsaučieniem vai brīdī, kad bija paredzēts aizlūgums par caru, padzina mācītāju no kanceles. Pēc tam baznīcas priekšā noturēja mītiņu un, dziedot dziesmas, devās uz muižu. Kapu svētku laikā revolucionāri centās tos izjaukt, kaisot proklamācijas un uzstājoties ar politiskām runām. Demonstrācijas notika arī „baznīcu bazāru” laikā, kad tika vākti līdzekļi baznīcai. Demonstrācijā Apguldē piedalījās aptuveni 2000 cilvēku, kuri izjauca bazāru un sarīkoja mītiņu.¹⁷ Dažreiz mācītājiem lika nest sarkano karogu, taču LSDSP 2. kongress šo praksi nosodīja. Par pašu demonstrāciju rīkošanu baznīcās revolūcijas aktīvistu aprindās domas dalījās, ne visi piekrita valdošajam uzskatam, ka šāda prakse ir atbalstāma.¹⁸ Revolucionāri meta izaicinājumu iesīkstējušajai mācītāja vēlēšanu kārtībai – Palsmanē 1905. gada 7. decembrī tautas sapulce vakantā mācītāja vietā ievēlēja līdzšinējo Vecpiebalgas draudzes ganu P. Gailīti, kas šo amatu arī pārņēma.¹⁹ Revolucionāru tekstu pielāgošana baznīcas dziesmu melodijām, baznīcas svētku nosaukumu lietošana svarīgu revolūcijas notikumu aprakstīšanai,²⁰ ceremoniālu tradīciju veidošanās – šie un citi fakti atgādina par kopš Franču revolūcijas zināmo patiesību, ka, sabiedrībai sekularizējoties, reliģija neatmirst, bet iegūst jaunas formas. Revolucionāro cīņu atsevišķi momenti to dalībnieku atmiņās ieguvuši reliģiska pārdzīvojuma nokrāsu (piemēram, Fēliksa Cielēna aprakstītā epizode naktī pirms sadursmes Sesavā).²¹ Lieldienās Raunas baznīcas priekšā notikušajā mītiņā runātājs, pārņemot reliģisko leksiku, stādījis priekšā kā „sociālisma sludinātājs”.²² Pirmo sociāldemokrātu prasība partijas biedriem organizācijas intereses stādīt augstāk par indivīda vēlmēm un ieteikumi nedzīvot kopā ar radiem, kuri neatbalsta sociālisma

¹² Nonācs O. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – Rīga: Kultūras Balss, 1930.

¹³ Sk. E. Šilinga sniegto Ēdoles pils izpostīšanas tēlojumu: Turpat. – 95.-98. lpp.

¹⁴ Švābe A. Latvijas Vēsture, 1800-1914. – Stokholma: Daugava, 1958. - 654. lpp.

¹⁵ Jansons J. Baltijas revolūcija. Atskats uz 1905. un 1906. gadu. – 58. lpp.

¹⁶ Turpat. – 60. lpp.

¹⁷ Apine I. 1905.-1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. –Rīga: Zelta grauds, 2005. - 25. lpp.

¹⁸ Proklamāciju izsvaidīšana Rīgas baznīcās // Cīņa. – 1904. – Nr. 8. – 89. lpp.

¹⁹ Švābe A. Latvijas Vēsture, 1800-1914. – 599. lpp.

²⁰ Bruno Kalniņš 1905. gada Vasarsvētkus dēvē par „sarkanajiem Vasarsvētkiem” (Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. – 76. lpp.).

²¹ „Tad citi pacēla savus ieročus un pārējie savas rokas. Tas bija svētsvinīgs klusa zvēresta mirklis” (Cielēns F. Laikmetu maiņā. 1. gr. – Rīga: Memento, 1997. - 132. lpp.).

²² Lauku nemieri // Cīņa. – 15.05.1905. – Nr. 13. – 143. lpp.

idejas,²³ atgādina strikti dogmatiskas, noslēgtas reliģiskas grupas prasības. Revolūcija tās dalībnieku acīs kļūst par sakrālu notikumu, bet tās upuri, tāpat kā pirmkristīgie mocekļi, par varoņiem, kuru piemiņa saglabāsies, pateicoties par transcendentu uzskatītajai tautai vai šķirai (atkarībā no tā, vai konkrētais revolucionāru grupējums seko politiskam nacionālismam vai vairāk kosmopolītiskai sociālisma versijai). Svētki un demonstrācijas kļūst par šīs jaunās reliģijas liturģiju, jo, kā atzinusi franču vēsturniece Mona Ozufa, „no vecām, nederīgām lietām atbrīvotajā pasaulē, kuru revolucionārie notikumi atnesa kā dāvanu sapņotājiem – utopistiem, jebkuru hierarhiju atcelšana, jebkuru sociālā statusa atšķirību izlīdzināšana cilvēku lemj vientulībai. Visi cilvēki ir teorētiski identiski, vienlīdzīgi, bet vientuļi”²⁴.

Luterāņu baznīcas ieņemtā pozīcija nepārsteidz, jo dominējošai reliģiskai grupai vienmēr ir svarīgas alianses, kas palīdzētu saglabāt privilēģēto statusu. Jāņem arī vērā teoloģiski apsvērumi – kā raksta filozofs un teologs Pauls Tilihs, šim protestantisma novirzienam raksturīga „apziņa par eksistējošā samaitātību, jebkura veida sociālās utopijas noraidījums (ieskaitot progresīvisma metafiziku)”²⁵. Latviešu luterāņu mēnešraksts „Evanģēlija Gaisma” propagandēja šķiru vienlīdzības un brālības ideju, tēlojot rožainas ainas par darba devēju un darba ņēmēja harmoniskām attiecībām: „Dieva priekšā nav starpības starp darba devējiem un darba strādātājiem, starp kungiem un kalpiem (...) visi esam viens iekš Kristus”²⁶. Laikraksts vērsās pret revolūciju atbalstošo skolotāju rezolūciju par skolas šķiršanu no valsts un aizstāvēja konfesionālas ticības mācības saglabāšanu.²⁷ Citā emocionālā rakstā nosodītas revolūcijas blakus parādības – vardarbība, nekārtības – „šie nemiernieki klieudz pēc brīvības un paši lieto lielāko varmācību, neļaudami strādāt tiem, kas to grib, ar nāvi apdraudēdami tos, kas savu pienākumu pilda”²⁸. Vienlaikus anonīmais raksta autors aizstāv ticības brīvības ideju, kā arī pieskaras valdības sēdēs tajā laikā diskutētajai idejai par krievu avīžu atbrīvošanu no cenzūras, saglabājot citās valodās iznākošo preses izdevumu cenzēšanu. „Kur paliek tad Visaugstākā pavēle, ka visiem pavalstniekiem dodamas vienādas tiesības? (...) Presei dodama brīvība norāt tumsas darbus, un daudz ļauna viņa aizkavēs. Ja prese grēko, tad lai tiesa un likums to soda un nevis cilvēks”²⁹. Laikraksts, nosodot nemierus, tomēr aizstāvēja vajadzību pievērst lielāku vērību sociāli zemāko slāņu ekonomiskajam stāvoklim: „Nemierus mēs nosodām, bet notikušie nemieri lai netraucē, kur vien tas iespējams uzlabot kalpa stāvokli”³⁰. Līdzīga attieksme arī citos rakstos – nosodīta vardarbība, bet pozitīvi vērtētas sabiedrībā notiekošās pārmaiņas. „Redzams, visur kustība, visur dzīvība, aust it kā jauna gaisma, plaukst it kā jauna dzīvība”³¹.

²³ Slēdzaties rindās! // Сіпа. – 1904. – Nr. 4. – 8. lpp.

²⁴ Озуф М. Революционный праздник. 1789-1799. – Москва: Языки славянской культуры, 2003. - с. 17.

²⁵ Tillich P. The Boundaries of Our Being. – London: Collins, 1973. - p. 335.

²⁶ Sociālisms // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 8. - 432. lpp.

²⁷ Vai varam vienprātīgi aizstāvēt Rīgas vecāku un skolotāju mītiņu nolēmumus? // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 11. - 619.-622. lpp.

²⁸ Iekšzeme // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 3. - 175. lpp.

²⁹ Turpat.

³⁰ Iekšēji nemieri // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 4. - 241. lpp.

³¹ Iekšzeme // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 6. - 349. lpp.

1905. gada aprīlī Kurzemes ģenerālsuperintendents izplatīja uzsaukumu, kurā teikts, ka kristiešiem sociālisma idejas ir svešas un nepieņemamas.³² 80 000 eksemplāru tirāžā tika izdota lapiņa ar aicinājumu vērsties pret nemierniekiem, to Vidzemes un Kurzemes mācītājiem vajadzēja izdalīt draudžu locekļiem. Tās sastādītāji, tāpat kā revolucionāri, izmantojuši saviem mērķiem baznīcas dziesmu popularitāti, noslēdzot tekstu ar vārdiem no „Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils”.³³ Vidzemes konsistorija prasīja Rīgas apgabala prokuroram saukt dievkalpojumu traucētājus pie kriminālatbildības.³⁴ Tā kā muižniecība mēģināja baznīcas ar bruņotu spēku aizsargāt, tad notika asiņaini konflikti, kuros gāja bojā gan revolucionāri, gan viņu pretinieki, kā arī cīņā tieši neiesaistīti cilvēki. Asinsizliešana dažkārt notika arī dievnamu telpās – piemēram, barons Maidels Vidrižu baznīcā nošāva sociālistu runātāju.

Interesanta ir mācītāja Andrieva Niedras pozīcija, kas tēlaini izklāstīta 1905. gadā publicētajā brošūrā „Kā izpostīt mūsu baznīcu?”³⁵ Tajā mācītājs un publicists, nostājoties pret revolūciju, aicina meklēt reliģijas būtību nevis dogmās, kas, viņaprāt, mainās līdz ar paaudzēm, bet jūtās. Šeit saskatāma līdzība ar vācu filozofa un teologa F. Šleiermahera rakstīto 19. gs. sākumā, kad viņš ieteica vācu romantiķiem, ar kuru kristietībai negatīvo noskaņojumu bija saskāries gan Berlīnes aristokrātu salonos, gan publikācijās, meklēt reliģijas dziļāko iedabu jūtās, ar tām saprotot nevis mainīgas emocijas, bet Mūžīgā apzināšanos.

Notikumu tālāka saasināšanās baznīcas aprindās radīja opozīciju. Bērzones draudzes mācītājs Ramoliņš sākot no 17. oktobra svētdienās pēc sprediķa aicināja draudzi dziedāt „Dievs svētī Latviju”.³⁶ 1905. gada rudenī notikušajā Vidzemes sinodē Dzērbenes draudzes mācītājs, vēlākais bīskaps Kārlis Irbe, nostājās pret baznīcu aizsardzību ar ieročiem, kā arī prasīja draudžu pārvaldes reorganizāciju. Viņš arī noraidīja baltvācu mācītāja Kēlbranta pārmetumus latviešu un igauņu kolēģiem. Raunas mācītājs A. Jende atsaucās uz Luteru kā patronāta pretinieku un uz Augsburgas ticības apliecību.³⁷ Opozicionāri bija arī starp baltvācu mācītājiem – F. Cielēns savos memuāros piemin Ādažu mācītāju Šrēderu, kas noturēja aizlūgumu par kritušajiem un apsveica sākušās pārmaiņas.³⁸ Kā krass opozicionārs sevi pieteica mācītājs J. Rozēns, kas dēvēts par „vienīgo sava laika mācītāju – sociālistu”.³⁹ 1905. gada beigās notikušajā pagasta

³² Visām Kurzemes evaņģēliuma draudzēm // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 4. – 247.-249. lpp.

³³ Uzsaukumi baznīcas nemieru lietā // Apskats. – 22.06.1905. – Nr. 48. (lpp. nav numurētas).

³⁴ Vidzemes ev. luterāņu konsistorijas pieprasījums // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 7. - 409. lpp.

³⁵ Niedra A. Kā izpostīt mūsu baznīcu? Cēsis, 1905.; tuvāku A. Niedras uzskatu analīzi sk.: Gills N. Kā izpostīt mūsu baznīcu? Latviešu domātāji 20. gs. sākumā par reliģiju, ticību un baznīcu // Filosofija. – 1999. – Nr. 2. - 181.-186. lpp.

³⁶ Mācītāju lietā // Apskats. – 22.11.1905. – Nr. 90. – 5. lpp.

³⁷ Švābe A. Latvijas Vēsture, 1800-1914. – 598.-599. lpp.; Nemieru jautājums Vidzemes sinodē // Apskats. – 30.09.1905. – Nr. 77 (lpp. nav numurētas).

³⁸ Cielēns F. Laikmetu maiņa. 1. gr. – 137. lpp.

³⁹ Rozēns J. // Latvju mazā enciklopēdija. – Rīga: Grāmatu Draugs, 2115. lpp. (izdošanas gads nav minēts); Latvijas luterānisma vēsturē nav zināmi daudzi kreisi orientēti mācītāji. Pirmās republikas laikā tāds bija Ādolfs Dzeguze, kas par spīti savām politiskajām simpātijām 1948. gadā tika notiesāts un izsūtīts uz Vorkutu (Talonon J. Church under the Pressure of Stalinism. Helsinki: Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 1997. - p. 261.)

deleģātu kongresā viņš izvirzīja Latvijas autonomijas ideju, kura gan neguva atbalstu.⁴⁰ Revolūcijas laika forumos viņš tika ievēlēts vairākās institūcijās – rīcības komitejā, kurai sīkpilsoņu vārdā tika uzticēts sagatavot jaunās Rīgas domes vēlēšanu projektu, tautskotāju kongresa centrālajā birojā u.c.⁴¹ Par viņa uzskatiem ļauj spriest „Apskata” ievadraksti, kā arī anonīmi reliģiskai tematikai veltīti raksti, kurus, iespējams, būdams redaktors, rakstījis pats Rozēns. 1905. gada Lieldienu rakstā reliģiskie motīvi saistīti ar politiskajām aktualitātēm: „Posies, vēro laiku un laika zīmes, posies, lai nevis vien ticībā un cerībā aust Lieldienu rīts un Pestītājs tev nevis vien ticībā miesīgi augšāmceļas, bet lai ceļas, lielās dienas zvaniem zvanot, arī tavs gars, tava sirds, tava nākotnes cerība, visa tava dzīve uz jaunu, ciešanām skaidrotu, dzīvi”.⁴² Citā rakstā kā pozitīvs piemērs sniegta ziņa par baznīcas un valsts šķirtību Francijā: „Svarīgākais ir tas, ka pēc jaunā likuma varēs francūži meklēt un pielūgt savu Dievu „garā un patiesībā” pēc savas iekšējās pārlicības”.⁴³ Laikraksts baznīcu demonstrācijas uztvēra kā nepārprotamu zīmi, ka baznīcai „var palīdzēt tikai pamatīgas un plašas reformas”.⁴⁴ Pēc cenzūras atcelšanas laikrakstā paustie viedokļi kļūst vēl nepārprotamāki. Piemēram, lai nodrošinātu draudzes ar latviešu mācītājiem, tiek pieļauts, ka šajā amatā var ievēlēt arī personas bez speciālas izglītības. Tas teoloģiski pamatots ar to, ka „arī Kristus nebija augstskolas diploma”.⁴⁵ Daļa Rozēna amatbrāļu viņu vainoja ar revolūciju saistītajās baznīcas problēmās, apgalvojot, ka „neticību draudzē ienes neapzinīgi tautskolotāji, kas savā pusizglītībā stipri nokļūst zem nelaimīgā Rozēna iespaida”.⁴⁶ Aizstāvot konservatīvās pozīcijas, „Evangēliuma Gaisma” nostājās pret Rozēnu, portretējot viņu kā liberāli, kas, ja arī tic Dievam, tad noliedz brīnumus, tradicionālo izpratni par sakramentiem un citas dogmas.⁴⁷ Rozēna lomu revolūcijā viņa pretinieki ir pārspīlējuši, jo jāņem vērā, ka daudzi revolucionāri viņu nepieņēma. Līdz ar to parādās vēl viena jebkuras revolūcijas iezīme – agri vai vēlu, kustībai fragmentējoties, tās dalībnieki sāk skaidrot, kas ir un kas nav „īstais” revolucionārs, vienus pieņemot un citus atstumjot. Tādējādi atklājas politiskā mīta⁴⁸ bipolārā iedaba, kas „savējos” nodala no „svešajiem”. Vēsturnieks Jānis Krastiņš monogrāfijā par 1905. gada revolūciju, lietojot viņa pētījuma sarakstīšanas laikam obligāto retoriku, atzīst, ka „revolucionārās kustības uzplūdu laikā arī partijā arvien asāka kļuva cīņa starp revolucionārajiem sociāldemokrātiem un oportunistiem”.⁴⁹ Laikraksts „Cīņa” Rozēnu ierindoja starp tiem, kas mēģināja „izlikties par radikāļiem un sociāldemokrātijas draugiem”.⁵⁰ Nav nekāds pārsteigums, ka Latvijas padomju

⁴⁰ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900-1918. - Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. - 372. lpp.

⁴¹ Latvijas Tautskolotāju kongresa rezolūcijas // Apskats. – 22.11.1905. – Nr. 90. – 2. lpp.; Latviešu pilsoņu mītiņā // Apskats. – 08.11.1905. – Nr. 87. – 5. lpp.

⁴² Piepildīts! // Apskats. – 20.04.1905. – Nr. 30 (lpp. nav numurētas).

⁴³ Francijas baznīca šķirta no valsts // Apskats. – 06.07.1905. – Nr. 52 (lpp. nav numurētas).

⁴⁴ Baznīcas krogu slēgšanas lietā // Apskats. – 18.06.1905. – Nr. 47 (lpp. nav numurētas).

⁴⁵ Mūsu sajukušais baznīcas jautājumā // Apskats. – 28.10.1905. - Nr. 84 (lpp. nav numurētas).

⁴⁶ Nonācs O. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – 151. lpp.

⁴⁷ Pret Rozēna kunga uzbrukumiem // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 12. – 641.-643. lpp.; Turpat – Nopietns vārds J. Rozēna kungam // 643.-645. lpp.

⁴⁸ Politiskais mīts ir „ideoloģiski iezīmēts stāsts par pagātnes, tagadnes un prognozējamās nākotnes notikumiem” (Флад К. Политический миф. – Москва: Прогресс-Традиция, 2004. - с. 41.).

⁴⁹ Krastiņš J. 1905. gada revolūcija Latvijā. – Rīga: Zvaigzne, 1975. – 125. lpp.

⁵⁰ Latviešu tautskolotāju kongress // Cīņa. – 21.11.1905. - Nr. 24. – 235. lpp.

enciklopēdijā nav atrodams šķirklis par Rozēnu. Pats Rozēns 1906. gadā emigrēja uz ASV, kur mūža atlikušo daļu veltīja galvenokārt lauksaimniecībai.⁵¹

Negatīvā revolucionāru attieksme pret pareizticību saistīta ar tās kā valsts baznīcas ciešo saistību ar carismu. Pareizticība kalpoja kā viens no elementiem oficiālās ideoloģijas proponētajā trijādē „viens cars – viena tauta – viena ticība”. Mēģinājumi izjaukt dievkalpojumu notika arī pareizticīgo dievnamos. Piemēram, trijās Rīgas apriņķa baznīcās 1905. gada Lieldienās neatpazīti cilvēki palaida gaisā baložus, pie kuriem bija piestiprinātas proklamācijas.⁵² Tā paša gada septembrī tika nogalināts priesteris Jānis Līcis (Indriķis Straumītis), kas pazīstams ar rakstiem par pareizticīgo zemnieku stāvokli Latvijā 19. gs. vidū, kuros atklāti stāstīja par baltvācu muižnieku patvaļu. Tomēr dokumentēti arī gadījumi, kad priesteri pārgāja revolucionāru pusē (piemēram, Saldū).⁵³

Paradoksāls ir fakts, ka par spīti privilēģētajam statusam pareizticība Krievijas impērijā bija visnebrīvākā baznīca, jo tās garīdzniecība bija degradēta līdz ierēdņa statusam. Situācija latviešu apdzīvotajā teritorijā, kur pareizticība starp latviešiem bija minoritāte, radīja apstākļus, kurus pareizticība varēja izmantot, lai demonstrētu sevi kā „nospiesto, kalpināto un verdzināto pilsoņu tiesību aizstāvētāju”.⁵⁴ Daļēji tai palīdzēja tas, ka Baltijā pareizticīgo garīdzniecība bija nabadzīgāka par luterāņu mācītājiem, un to no zemniecības nešķīra lielas sociālās barjeras. 19. gs. piecdesmitajos gados vairākums priesteru dzīvoja no zemniekiem īrētās ēkās, lai gan vēlāk situācija uzlabojās. Centralizētas baznīcas varas neatkarīgi no muižniecības ieceltie priesteri zemniekos viesā uzticību, tāpēc pie viņiem bieži vērsās ar aizstāvības lūgumiem konfliktos ar muižniekiem.⁵⁵ Pozitīvo pareizticības tēlu bojāja rusifikācijas politika, kuras īstenošanā tika iesaistīta arī baznīca.

Izdevuma „Rīgas Garīgais Vēstnesis” 1905. gada numuros revolūcija raksturota negatīvi, kā destruktīvs spēks. 1905. gada marta numurā ievietots raksts „Aplama brīvības meklēšana”, kurā skaidrota pazīstama Jaunās Derības līdzība par pazudušo dēlu (rakstā norādīti tikai autora iniciāļi, pēc kuriem varam spriest, ka tas ir redaktors J. Ārents).⁵⁶ Lai arī sociāli-politiskā situācija tajā nav tieši pieminēta, sniegtās pamācības attiecas uz pārmaiņu laiku: „Mēs, no dzīves burzīti, tiekam spiesti atzīt, ka, laimes meklēdami, no laimes esam bēguši, ka Dieva jūgs, kas mums likās par slogu, tiešām ir laipnīgs un ka viņš uzlikts mūsu pašu labā”.⁵⁷ Rakstā „Sociālistu īstie mērķi” mēnešraksts tieši vērsās pret sociāldemokrātiem, norādot uz privātīpašuma iznīcināšanas draudiem.⁵⁸ Par redaktora uzskatiem varam spriest no citiem rakstiem, kuros teikts, ka „tautas pašvaldība ir tikai tukšs vārds. Tauta nekad nevalda, bet viņas vārdā valda kāds ļaužu

⁵¹ Rozēns J. // Latvju mazā enciklopēdija. - 2115. lpp. (izdošanas gads nav minēts)

⁵² Nekārtības baznīcās // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 5. - 287. lpp.

⁵³ Nonācs O. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – 140. lpp.

⁵⁴ Arhibīskapa J. Pommera izteikums 1923. gadā: Kalniņš J., sast. Rīgas un visas Latvijas arhibīskaps Jānis (Pommers). 1. daļa. – Rīga: Labvēsts, 1993. - 34. lpp.

⁵⁵ Гаврилин А. Очерки истории Рижской епархии. Рига: Филокалия, 1999. - с. 194.

⁵⁶ Aplama brīvības meklēšana // Rīgas Garīgais Vēstnesis. – Marts. - Nr. 3. - 119.-123. lpp.

⁵⁷ Turpat. – 121. lpp.

⁵⁸ Sociālistu īstie mērķi // Rīgas Garīgais Vēstnesis. –1905. – Decembris. – Nr. 12. - 630.-631. lpp.

nodrošinājis pareizticībai īpašu statusu, un pat mazākās pārmaiņas radīja apdraudējuma sajūtu daļā garīdzniecības.

Revolūcija tomēr gribot negribot radīja domu apmaiņu pašā pareizticībā un veidoja priekšnoteikumus atklātākai diskusiju telpai samilzušo problēmu risināšanai. Par jaunām vēsmām pareizticībā vēsta Rīgas diacēzes (eparhijas) 1905. gada sinodes atzinums, ka jāievieš draudžu pašvaldība. Rakstā, kurā atreferēta sinodes gaita un projekti, teikts: „Kristīgās draudzes vēlēšanām vajag būt vispārējām. Tiesība piedalīties pie vēlēšanām jādod visiem pilngadīgajiem draudzes locekļiem, negriežot vērību ne uz mantu, ne sabiedrisku stāvokli. Kristīgā draudzē nevar pat pilsoniskas tiesības zaudējušām personām atņemt draudzes locekļa tiesības.”⁶⁶ Sinodes akceptētais draudzes pašvaldības projekts paredzēja, ka, lai gan draudzes sapulcē var piedalīties 21 gadu vecumu sasnieguši vīrieši, draudzes sapulce var lemt arī par sievietu dzimuma personu piedalīšanos draudzes sapulcēs. Tekstā ietvertā frāze „mācītājs saziņā ar draudzi” gan norāda uz hierarhijas lomas saglabāšanu un nodrošināšanu.⁶⁷ Par reformām diskutēja arī lokālās sanāsmēs – piemēram, pareizticīgo garīdznieku sapulce Piebalgā 8. jūnijā sprieda par baznīcas reformu un ierosināja, ka bīskapu vēlē garīdznieki un laji, draudžu dzīvi pārziņā bīskapa padome, kurā ir arī laju pārstāvji, iestājās par garīgo semināru reformu.⁶⁸ Šīs ieceres aplūkojamā kontekstā ar visā Krievijā notiekošajām debatēm par valdošās baznīcas nākotni. 1905. gada novembrī Krievijas pareizticīgās baznīcas augstākā pārvaldes institūcija – svētā sinode – rekomendēja garīdzniekiem sasaukt vispārējas draudžu pilngadīgo locekļu sapulces, lai ievēlētu draudzes padomi, kā arī ieteica rīkot bīskapijās un to iecirkņos priesteru un vajadzības gadījumā arī laju pārstāvju sapulces.⁶⁹ Spriežot pēc vēlāk saņemtām augstākās garīdzniecības atsauksmēm vairākums bīskapu atbalstīja draudžu tiesības pārvaldīt draudzes īpašumus un naudas līdzekļus, taču ideja par draudžu vēlētu garīdznieku guva mazāku atbalstu, jo tika argumentēts, ka šāda sistēma padarīs priesterus atkarīgus no draudzes.⁷⁰ Saskaņā ar Austrumu baznīcas tradīciju reformu konsekventai īstenošanai tomēr bija vajadzīgs plašāks forums – koncils. Lai gan 1905. gada decembrī Nikolajs II, tiekoties ar metropolītiem Antoniju, Vladimiru un Flaviānu⁷¹, izteicās par labu koncila sasaukšanas idejai, tā tika nemitīgi atlikta uz vēlāku laiku un tā arī palika neīstenota līdz impērijas sabrukšanai.

Jāatzīmē, ka pareizticīgās baznīcas pārstāvji nostājās pret nežēlīgajām represijām, kas sekoja revolūcijai. Arhibīskapa Agatangela vadībā tika izveidota Palīdzības komiteja nemieros cietušajām pareizticīgo dzimtām, tā iestājās par sodu mīkstināšanu tiem, kas piedalījušies revolūcijā. Tā apņēmas palīdzēt visiem neatkarīgi no konfesionālās un etniskās piederības.⁷²

⁶⁶ Rīgas eparhijas sinode // Rīgas Garīgais Vēstnesis. –1905. – Decembris. – Nr. 12. - 603. lpp.

⁶⁷ Turpat. – 607. lpp.

⁶⁸ Pareizticīgo garīdznieku sapulce Piebalgā // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 8. – 458. lpp.

⁶⁹ Фирсов С. Русская церковь накануне перемен. – 2002, Духовная библиотека, с. 188-190. (izdošanas vieta nav minēta)

⁷⁰ Turpat. – 207. lpp.

⁷¹ Turpat. – 191.-192. lpp.

⁷² 20. gadsimta Latvijas vēsture. I d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900-1918. - 388. lpp.

Pēc revolūcijas izdevās izveidot draudžu pašpārvaldi vairākās latviešu luterāņu draudzēs (Jelgavas Nikolaja, Rīgas Miera, Liepājas Annas, Cēsu latviešu pilsētas draudzes), savukārt pareizticīgo draudzes reliģijas brīvības apstākļos bija spiestas aktivizēt savu darbību, tomēr nopietnas un paliekošas pārmaiņas baznīcas dzīvē sākās tikai līdz ar carisma sabrukumu Pirmā pasaules kara laikā. Vidzemes Pagaidu zemes sapulce, kas sanāca Valmierā, 1917. gada martā pieņēma deklarāciju par luterāņu baznīcas latviskošanu.⁷³ Tajā pašā gadā tika saņemta Pagaidu valdības atļauja izveidot pagaidu konsistoriju, par kuras prezidentu kļuva Kārlis Irbe.⁷⁴ 1919. gadā jaunizveidotās Latvijas Republikas valdība pieņēma pagaidu noteikumus par luterāņu konsistoriju un likvidēja patronāta tiesības.⁷⁵ Situācija pareizticībā mainījās līdz ar 1917. gada koncilu, kas atjaunoja patriarha amatu un deva formālu pamatu virknei reformu. Mūsu valstī to ieviešana bija iespējama līdz ar pareizticīgās baznīcas statusa juridisku nostabilizēšanos Latvijā, tās iekšējās dzīves normalizāciju divdesmitajos gados.⁷⁶

Kā 20. gs. sākumā, tā mūsdienās baznīca ir bieži demonstrējusi sevi kā politiski konservatīvu spēku, kas izriet no lomas, kādu baznīca spēlējusi valsts un baznīcas attiecībās Rietumos. Pēckonstantīna laiku baznīca (periods kristietībā pēc valsts baznīcas statusa iegūšanas imperatora Konstantīna laikā) veidoja politisko teoloģiju, kuras uzdevums bija leģitimizēt pastāvošo sistēmu.⁷⁷ Rezultātā arī vairākums protestantisma stāvokumu, arī Latvijā dominējošais luterānisms, gadsimtu gaitā ir bijuši cieši saistīti ar valsts varu. Šajā rakstā aplūkotajā periodā vērojamā baznīcas aprindu nespēja adekvāti reaģēt uz sociāli-politiskajām pārmaiņām nebija tikai Baltijas problēma. Kā pēc Otrā pasaules kara rezignēti izsaucās Šveices teologs Karls Barts, „cik gan ilgs laiks baznīcai bija vajadzīgs, lai sāktu pievērst uzmanību sociālajiem jautājumiem un uztvertu nopietni sociālismu, cik daudz garīga diletantisma tas prasīja!”⁷⁸ Kritika, kas gan pašā baznīcā, gan ārpus tās ir bijusi vērsta pret baznīcu, nav uztverama kā automātiski naidīga kristietības idejām, jo baznīca ir tikai instruments, nevis kristietības ideju piepildījums vai mērķis. Kā raksta mūsdienu vācu teologs G. Taisens (*Gerd Theissen*), „baznīca ir institucionalizēts kompromiss ar cilvēka nepilnību. Šī iemesla dēļ tā ietver sevī latentu konfliktu”.⁷⁹ Rozēna un citu līdzīgu personību mestie izaicinājumi ir zīme, ka šī konflikta robeža nav starp sekulāro sabiedrību un baznīcu kā iedomāti viendabīgām kopienām, bet robeža ietiecas pašā baznīcā.

⁷³ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914-1940. – Stokholma: Daugava, 1976. – 99. lpp.

⁷⁴ Turpat. - 182. lpp.

⁷⁵ Adamovičs L. Latvijas evaņģēliskā luteriskā baznīca // Latvijas Republika 10 pastāvēšanas gados / Bīlmanis A., galv. red. - Rīga: 1928. – 593. lpp.

⁷⁶ Valdība izdeva pirmos noteikumus par pareizticīgās baznīcas stāvokli 1926. gadā. Jau agrāk, 1921. gadā, Krievijas patriarhs Tihons atzina Latvijas pareizticīgās baznīcas autonomiju administratīvās saimnieciskās un izglītības lietās, kā arī deva svētību arhibīskapa Jāņa Pommera darbībai (Černejs A. Latvijas Pareizticīgā baznīca. – Londona: Community of St. John, 1996. - 65. lpp.).

⁷⁷ Viens no pirmajiem šādas politiskās teoloģijas piemēriem ir baznīcas vēsturnieka Eisēbija sniegtais Konstantīna dzīves apraksts: Eusebius. The Life of the Blessed Emperor Constantine // A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Second Series. Vol. I. – Grand Rapids. – Wm.B. Eerdmans Publishing Company, 1991. - pp. 481-559.

⁷⁸ Barth K. Evangelical Theology in the 19th century / The Humanity of God. - Richmond: John Knox Press, 1960. - pp. 27-28.

⁷⁹ Theissen G. Biblical Faith. An Evolutionary Approach. – Philadelphia: Fortress Press, 1985. – p. 162.

Atvērts paliek jautājums par revolūcijas kā utopijas reliģisko-filozofisko novērtējumu, kuram nevar piešķirt viennozīmīgu mīnus zīmi. Utopija (ja vien netiek vardarbīgi uzspiesta) kā citādas nākotnes iespējamības pasludinājums, kā pastāvošās kārtības un necilvēcības noraidījums, ir pozitīva parādība.⁸⁰ Vienlaikus kritiski vērtējamas sekulārās politiskās ideoloģijas, kuras Latvijas teritorijā pieteica sevi 19. gs. un 20. gs. pirmajā pusē un kurās indivīda dzīvība un drošība ir pakārtota „izredzētās” šķiras, tautas vai citiem abstraktiem ideāliem.

⁸⁰ Sk. 20. gs. otrās puses Latīņamerikas atbrīvošanās teologa Gustavo Gutjeresa spriedumus par utopiju: Gutierrez G. A Theology of Liberation. – London: SCM Press, 1988. - pp. 135-137.